

**Завдання та методичні рекомендації до вивчення дисципліни в умовах
дистанційного навчання
доц. Ставицька О.Г.**

Дисципліна: **Загальна психологія (2курс Психологія)**

Терміни виконання завдання – 16.02.17 – 29.02.17

Вивчення дисципліни «Загальна психологія» в умовах дистанційного навчання передбачає самостійне опрацювання чотирьох тем модуля «Психологія особистості».

Завдання для самостійного опрацювання заданих тем

1. Опрацювати та проаналізувати рекомендовані матеріали модуля «Психологія особистості». ((. *Варій М.Й.* Загальна психологія: Навч. посібник / Для студ. психол. і педагог. спеціальностей. - Львів: Край, 2005.; *М'ясоїд П.А.* Загальна психологія: Навч. посіб. - 3-тє вид., випр. - К.: Вища шк., 2004 (За студентом залишається право власного вибору підручника чи електронного джерела з даної теми (див. список літератури))).
 2. У письмовому вигляді скласти структурно-логічну схему до питань які розглядаються в лекції.
 3. Підготувати конспект з розглядом структури та основних понять теми.
 4. Підготувати 10 запитань до кожної теми лекційного заняття.
 5. Опрацювати питання для самоконтролю з теми.
 6. Письмово підготувати відповіді на завдання для самостійного опрацювання
- 7. Творче завдання:**
- А) Скласти психологічну характеристику власної особистості.
 - В). Описати психологічну характеристику творчої особистості (на прикладах видатних діячів науки, техніки, культури).

Примітка : Виконані завдання будуть оцінюватись, бали враховуватимуться при складанні іспиту

Тема. 1 Поняття про особистість.(2 год.)

1. Особистість у вимірах психологічної науки. Визначення і науковий зміст поняття "особистість".
2. Неоднозначність та складність феномену особистість.

3. Інтеграція наукових дефініцій - спосіб різносторонньої характеристики особистості.
4. Індивід, особистість, індивідуальність – спільне та відмінне в об'ємі цих понять.

Література

1. Абульханова-Славская К.А. Деятельность и психология личности. – М.,1980. – С. 113-185, 210-259.
2. Асмолов А.Г. Психология личности. – М., 1990. – С. 7-363.
3. Бодалев А.А. Психология о личности. – М., 1988. – С. 37-59.
4. Божович Л.И. Личность и ее формирование в детском возрасте. – М.,1968. – С. 39-123.
5. Гиппенрейтер Ю.Б. Введение в общую психологию: Курс лекций. – М.,1988. – С. 281-310.
6. Годфруа Ж. Что такое психология: В 2 т. – М., 1992. – Т. 2. – С. 7-70.
7. Гомезо М.В., Домашенко И.А. Атлас по психологии. – М., 1986. – С. 60-72.
8. Зейгарник Б.В. Теории личности в общей психологии. – М., 1982. – С. 6-87.
9. Леонтьев А.Н. Деятельность. Сознание. Личность. – М., 1982. – С. 159-189, 206-230.
10. Мерлин В.С. Структура личности. Характер, способности, самосознание. – Пермь, 1990. – С. 58-81.
11. Мясищев В.Н. Личность и неврозы. – Л., 1960. – С. 68-80.
12. Немов Р.С. Психология: Учебник.. – М., 1994. – Кн. 1. – С. 283-318.
13. Общая психология. – М., 1986. – С. 191-230.
14. Петровский А.В. Личность, деятельность, коллектив. М., 1982.С. 213-253.
15. Психологический словарь / Под ред. В.В. Давыдова, А.В. Запорожца,Б.Ф. Ломова и др. – М., 1983. – С. 178-179, 188-189, 393-394.
16. Психологические тесты для деловых людей. – М., 1994. – С. 66-69.
17. Психология личности. Тексты. – М., 1982. – С. 11-149.
18. Психология: Словарь / Под общ. ред. А.В. Петровского,М.Г.

Ярошевского. – М., 1990. – С. 193-194, 230, 302, 429-432.

19. Психология формирования и развития личности. – М., 1981. – С. 3-197.

20. Психологія: Підручник / Ю.Л. Трофімов та ін. – К., 1999. – С. 75-181.

21. Рейнвальд Н.И. Психология личности. – М., 1987. – С. 42-115.

22. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии: В 2 т. – М., 1989. – Т. II. –С. 103-122, 236-249.

23. Спрджвелидзе Н.И. Личность и ее взаимодействие с социальной средой. – Тбилиси, 1989. – С. 5-48, 70-91.

24. Фрейд З. Введение в психоанализ: Лекции. – М., 1991. – С. 7-297, 418-438.

25. Фрейд З. Психология бессознательного. – М., 1989. – С. 346-381, 425-439.

Рекомендовані матеріали, розміщені на веб-сторінках:

1. www.lib.com.ua – Сайт електронної бібліотеки.

2. www.studentam.net.ua - Сайт електронної бібліотеки

3. <http://psycho.all.ru> – інформація про мнемоніку, синтон-програма

4. <http://www.psychology.ru> – психологічні новини, бібліотека, тести

5. <http://psychology.net.ru> – персоналії, новини, тести, форум

6. <http://www.yourdreams.ru> – психоаналіз сновидінь, галерея картин відомих художників на тему сновидінь

7. <http://temenos.ru> – відомості про психологічне консультування

8. <http://www.effecton.ru> – статті про психічні явища, особистість, стосунки

9. <http://azps.ru> – словник, статті, хрестоматія, класифікації

10. <http://flogiston.ru> – статті, хрестоматія

11. <http://www.vorpsy.ru> – сайт журналу «Вопросы психологии»

12. <http://psylib.org.ua> – архів книг із психології

13. <http://www.info-library.com.ua/books-text-4627.html> М.Варій. Загальна психологія.

Особистість відіграє значну роль у соціальному бутті. Вона розв'язує соціальні, політичні, економічні, екологічні, культурні, наукові, технічні та інші проблеми. Як відомо, особистість є об'єктом вивчення різних наук, у

тому числі філософії, соціології, педагогіки, психології, економіки, права, етики, біології тощо. Тому категорія особистості в сучасних наукових дослідженнях, соціального прогресу і суспільній свідомості посідає одне з центральних місць. Її розкриття дає можливості для цілісного підходу до вивчення сутнісних сил і потенціалу людини, системного аналізу та синтезу її психічних функцій, процесів, станів, властивостей.

Проте у психологічній науці не існує єдиного, загальноприйнятого погляду на природу особистості. Наукове вивчення проблем особистості, як правило, умовно розділяють на два етапи. Перший охоплює період з кінця XIX до середини XX ст. Він за часовими параметрами приблизно збігається з періодом становлення класичної психології. Власне, водночас, було розкрито провідні ідеї та сформульовано фундаментальні положення про особистість. Другий етап активного дослідження різнобічних проблем особистості розпочався у другій половині XX ст. Тому для глибшого розкриття сутності та змісту особистості розглянемо її розуміння в координатах різних напрямів, концепцій і шкіл.

У процесі спільної діяльності та спілкування в соціокультурному середовищі людина набуває особливої якості, яку позначають терміном "особистість".

У гуманістичних, філософських та психологічних концепціях особистість - це людина як цінність, заради якої здійснюється розвиток суспільства.

Особистість - одна з семи іпостасей людини. Інші - це людина як індивід, людина як організм, людина як індивідуальність, людина як "Я", людина - роль, людина як фізичне тіло, підвладне всім законам механіки. Ці характеристики розкривають поняття "людина" з різних боків і не є тотожними. Вони утворюють єдине ціле, і водночас кожна має свої особливості.

Людина з'являється на світ повноправним членом суспільства і з народження, на відміну від тварин, яких іменують особинами, називається

індивідом, тобто одиничним представником роду людського, виду *Homo sapiens* (людина розумна), продуктом тривалого розвитку і носієм індивідуально-своєрідних рис.

Кожна людина як одинична природна істота - це індивід; але така характеристика, звичайно, неповна, оскільки не дає уявлення про реальну людину, якою вона є в сім'ї та в суспільстві, яка відчуває і мислить, до чогось прагне. Живучи в суспільстві, кожна людина набуває особливої "надчутливої" якості, котру називають особистістю.

Людину як індивіда характеризують її вік, професія, статева належність, зовнішність, освіта, звички, захоплення. Як особистість її розглядають у системі взаємин, що складаються у неї з іншими людьми: яке місце посідає серед ровесників, чи має авторитет, прагне бути лідером або воліє лишитися в тіні, що за групи, членом яких вона є тощо. Отже, особистість невіддільна від системи соціальних зв'язків, у які вона включилася.

Однак хоч особистість кваліфікують як соціальну якість індивіда, те, що людина одержує від природи, не "випаровується". Природні властивості соціалізуються в її особистості. Так, психологічне дослідження карликів показало, що, крім маленького зросту, їм притаманні й інші спільні риси: оптимізм, безпосередність, відсутність сором'язливості. Учені дійшли висновку, що ці особливості сформувались під впливом ставлення до них інших людей як до несхожих на себе і становлять зворотну реакцію карликів на таке ставлення. Ці якості не сформувалися б, якби карлики жили у своєму суспільстві, "країні ліліпутів".

Таким чином, особистістю є соціалізований індивід, котрий утілює найсуттєвіші соціально значущі властивості. Особистістю є людина, котра має свою життєву позицію, що утвердилася внаслідок тривалої і клопіткої свідомої праці, їй притаманні свобода волі, здатність до вибору, відповідальність. Така людина не просто вирізняється завдяки тому враженню, яке справляє на інших; вона свідомо виділяє себе з

навколишнього світу. Глибина і багатство особистості зумовлені її зв'язками зі світом, з іншими людьми, уявленням про себе, своє "Я".

Особистість кожної людини має сукупність рис і особливостей, яка властива лише їй і утворює її індивідуальність. Індивідуальність - це поєднання психологічних особливостей людини, що утворюють її своєрідність, відмінність від інших людей.

Індивідуальність людини виявляється в рисах темпераменту, характеру, звичках, інтересах, особливостях сприймання, пам'яті, мислення, фантазії, у здібностях тощо. Особистість людини неповторна у своїй індивідуальності. На земній кулі немає двох людей з однаковим поєднанням психологічних особливостей. Індивідуальна кожна людина, але індивідуальність одних виявляється яскраво, інших - малопомітно.

Індивідуальність може заявити про себе в інтелектуальній, емоційній, вольовій сфері чи одразу в усіх сферах психічної діяльності. Оригінальність інтелекту, наприклад, розкривається в здатності бачити те, чого не помічають інші, в особливостях засвоєння інформації, тобто в умінні ставити і вирішувати проблеми. Своєрідність почуттів полягає в надмірному розвитку одного з них (інтелектуального чи морального), у силі волі, надзвичайній мужності або витримці. Оригінальність може виявитися у своєрідному поєднанні властивостей конкретної людини, яке надає особливого колориту її поведінці та діям. Прикладом є кожний з нас, такий не схожий на інших. Навіть одно яйцеві близнюки відрізняються характерами, почуттями, смаками, способами реагування.

Поняття "особистість" та "індивідуальність" не тотожні, але тісно взаємопов'язані. Багато особливостей людини (пам'ять, мислення, звички тощо) є якостями її індивідуальності, а не характеристиками особистості, оскільки вони не важливі для тих груп, членом яких є індивід. Особистісні лише індивідуальні якості, важливі в системі міжособистісних стосунків групи, в якій перебуває конкретна людина як особистість.

Наприклад, сміливість і рішучість як риси індивідуальності юнака не

були характеристиками його особистості доти, доки він не виявив їх, захищаючи дівчину від хуліганів.

Природа особистості, її структура та зростання розглядаються в межах різних психологічних підходів.

Складовою частиною філософської проблеми людини є проблема особистості і її взаємозв'язку із суспільством. Це зумовлено тим, що проблему людини неможливо розглядати у відриві від соціально-політичних, економічних, культурно-інформативних сенсів її існування. Адже без гармонізації відносин у системі людина - суспільство - держава важко говорити про можливість виживання не тільки окремого індивіда, але і суспільства в цілому. Тим більше, що, розглядаючи людину у взаємозв'язку із суспільним середовищем, слід не тільки акцентувати увагу на сутності людини як такої, а й виходити із взаємовпливу суспільства на особистість і особистості на суспільство. Важливою проблемою є і діалектика волі й відповідальності особистості в суспільному розвитку, їхня взаємна обумовленість. Така постановка питання дозволить розкрити природу людини ще під одним кутом зору.

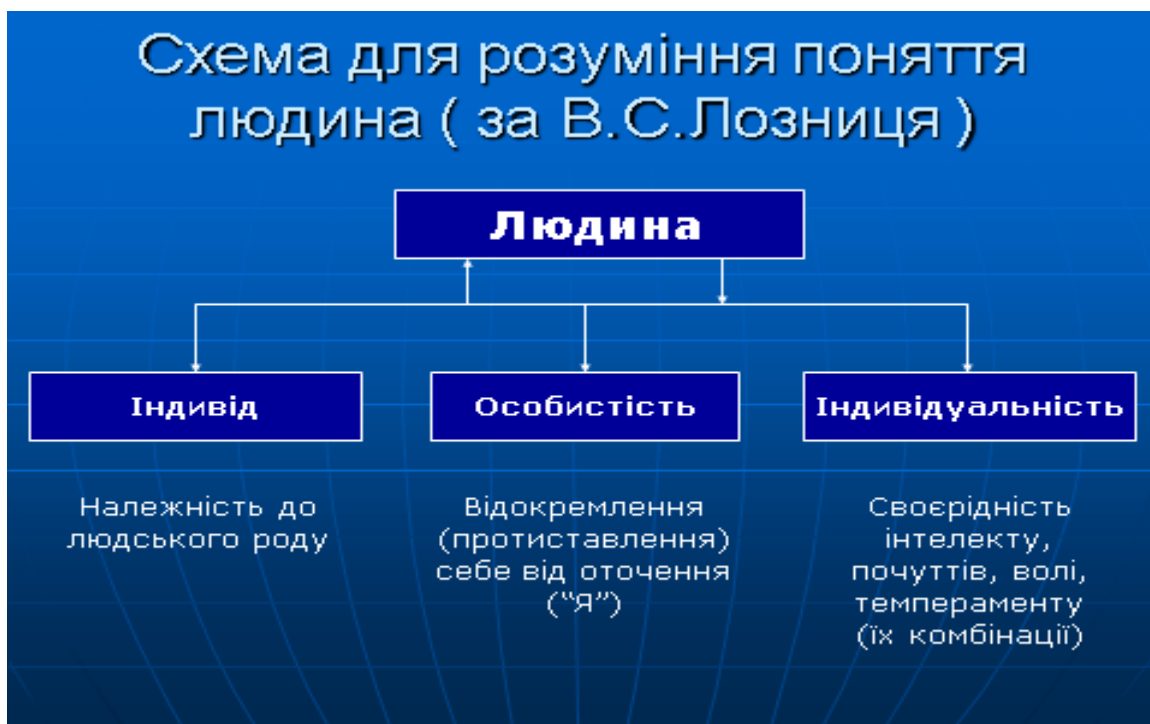
Поняття "людина", "індивід", "індивідуальність", "особистість" і їхній взаємозв'язок

Для того щоб визначити місце людини в сучасному світі, а також з'ясувати обумовленість у системі "особистість - суспільство", необхідно зупинитися на деяких загальних визначеннях, що характеризують людину з різних боків.

Людина, як вже зазначалося має біосоціальну природу. З одного боку, це жива істота з притаманними їй загальними рисами, що властиві людському роду. З другого боку, в онтологічному аспекті, людина - істота соціальна, яка розкриває свої сутнісні риси саме в колективі, у процесі спілкування. За допомогою цілеспрямованої діяльності (праця), комунікації (мова), системи оцінки (критика) і самооцінки (самокритика) людина стає

"суспільною твариною", унікальним представником біосфери, що створила, на думку Володимира Вернадського, своє власне середовище існування - ноосферу. Таким чином, людина - жива істота, яка має певні потреби, задовольняє їх у процесі виробництва завдяки спілкуванню і здатності свідомо, цілеспрямовано перетворювати світ і саму себе.

Однак, з'ясувавши багатоаспектність природи людини, не можна відповісти на запитання, чому люди, які належать до єдиної етнічної спільноти, відрізняються один від одного, чому одні люди - відомі всій країні, а про існування інших знає тільки обмежене коло. Інакше кажучи, для відображення всіх аспектів людської особистості, виходячи з того, що вона є багатогранною, використовуються різні якісні характеристики. Це такі поняття, як "індивід", "індивідуальність", "особистість".

Розглянемо ці поняття більш детально. Значенневим містком від біологічного (людина) до соціального (особистість, індивідуальність) є поняття індивід (від лат. *individuum* - неподільне). Під поняттям "індивід", як правило, мають на увазі конкретну людину. Поряд із загальними рисами, які притаманні всьому людському роду, "індивід" має свої особисті якості,

завдяки яким він відрізняється від інших. Тут і фізичні дані (зріст, колір очей, шкіри, волосся, особливості будови тіла), і природні задатки, і особливості його мислення і психіки (властивості пам'яті, уяви, темпераменту, характеру), а також специфічні потреби й інтереси. У цьому розумінні ми говоримо про індивідуальність людини. Отже, індивід - це окремо взятий представник людського роду із властивими йому неповторними індивідуальними рисами.

Поняття "індивід" тісно пов'язане з поняттям індивідуальність. Воно, як правило, означає сукупність властивостей, здібностей, особливостей і досвіду особистості, що відрізняють даного індивіда від багатьох інших. Ця неповторність впливає із сукупності відносин конкретної людини із світом природи, суспільством, іншими людьми і залежить від її життєвої позиції, характеру діяльності і рівня оригінальності. Індивідуальні відтінки має усвідомлена діяльність людини, зокрема її судження, вчинки, культурні потреби.

І хоча вони не дуже відрізняються від тих, що притаманні й іншим людям, представникам тієї самої соціальної групи, однак в індивідуальності є щось своє, притаманне тільки їй. Наприклад, одна людина сприймає звістку про певну подію в суспільстві спокійно, друга - з посмішкою, а третя - з цинізмом. Таким чином, на відміну від індивіда, який характеризується одиничністю, індивідуальність вирізняється своєю особливістю.

Наступний, більш високий ступінь характеристики суспільних властивостей людини, - поняття "особистість". Особистість - це найвищий ступінь духовного розвитку людини, що являє собою стійку сукупність соціально вагомих якостей, які характеризують індивіда як унікальну суб'єктивність, здатну освоювати і змінювати світ. Інакше кажучи, кожна особистість - людина, але не кожна людина є особистістю. Людським індивідом народжуються, а особистістю стають. Нічого образливого для людей у цьому висловлюванні немає і використовується воно лише для того, щоб у дуже короткій формі розкрити ступінь суспільної різниці між

людиною й особистістю. На відміну від індивіда й індивідуальності, сутність яких формується переважно на основі біологічної природи людини, сутність особистості спирається головним чином на її соціальні якості. Поняття "особистість" містить сукупність усіх соціальних ролей даної людини, усіх суспільних відносин, найважливішими серед яких є ставлення до громадського обов'язку, а також до установок суспільної моралі.

Особистість, таким чином, являє собою системну якість. Її індивід набуває у своїй практичній діяльності, зокрема в роботі й у спілкуванні з іншими людьми. Індивід тільки тоді стає особистістю, коли він задіяний у суспільних відносинах, у спілкуванні з людьми. Тому поняття "особистість" слід розкривати через практичну діяльність, бо саме вона є основою формування і розвитку особистості. Що повніше ми вивчаємо спілкування між людьми, міжособистісні відносини, то глибше пізнаємо суть і структуру кожного, хто вступає в ці відносини. Отже, основу особистості становить стійка система суспільно вагомих рис, що знаходять свій вияв в активній участі в суспільно-економічному і культурному житті суспільства і можливості певного впливу на події, які відбуваються в суспільстві, а іноді й у світі.

Таке розуміння особистості свідчить про складну внутрішню структуру цього феномену, що має в собі фізичну, соціальну і духовну складові.

Фізична складова особистості - це тіло або тілесна організація людини, найбільш стійкий компонент особистості, заснований на тілесних властивостях і самовідчуттях. До фізичної складової особистості також часто відносять одяг і домашнє вогнище, що є важливою характеристикою сутності особистості. Недаремно з цього приводу говориться в прислів'ї, що "людину зустрічають по одягу". До компонентів фізичної складової особистості можна також віднести все те, що зроблено її руками, а також інтелектом - побутові прикраси, колекції, рукописи, листи і т. д.

Соціальна структура особистості формується в процесі спілкування людей, починаючи з первинних форм спілкування матері і дитини. По суті,

вона являє собою систему соціальних ролей людини в різних групах, частиною яких вона є. Існує теорія соціальних ролей американського соціолога Толкотта Парсонса. Відповідно до цієї теорії кожна особистість у системі відносин відіграє певну роль: батька, керівника, підлеглого, сина, чоловіка і т. д. Усі форми самоутвердження в професійній, суспільній діяльності, дружбі, любові, суперництві формують соціальну структуру особистості.

Духовна складова особистості являє собою той невидимий стрижень, ядро нашого "Я", на якому базується вся структура особистості людини. Це внутрішні, духовні стани, що відбивають спрямованість особистості до певних цінностей і ідеалів. Духовність людини не є чимось зовнішнім, її не можна придбати шляхом освіти чи наслідування кращим зразкам духовності. Історія знає багато прикладів того, як інтенсивне духовне життя (мудреців, учених, діячів літератури і мистецтва) ставало запорукою не тільки фізичного виживання, а й активного довголіття.

Названі компоненти особистості утворюють цілісну систему, і кожен з цих компонентів на різних етапах життя людини набуває домінуючого значення.

Людина не народжується особистістю, вона нею стає в ході свого індивідуального розвитку шляхом засвоєння досвіду і ціннісних орієнтацій суспільства, у якому вона живе, і це становлення і розвиток є для неї найважливішою проблемою.

2. Біологічне і соціальне в структурі особистості.

Отже, людина - соціальна, суспільна істота, і в той же час істота природна, біологічна. Тому особистість, будучи соціальною по своїй природі, несе в собі певний відбиток своєї біологічної організації. Виникає питання: яка ж роль біологічного і соціального факторів у формуванні та розвитку особистості?

Коли ми ставимо запитання про природу особистості, про походження індивідуально-психологічних відмінностей - особливостей темпераменту, характеру, здібностей, інтересів, то ми маємо на увазі питання про те, чи є ці особливості природними, вродженими утвореннями чи вони складаються, формуються і розвиваються під впливом зовнішніх умов життя і діяльності людини, особистості, під впливом навчання і виховання.

Біологічний фактор. Дитина, народившись, - росте й розвивається за законами, що їх вивчає біологія, анатомія, фізіологія. Кожен людський індивід, то народжується, дістає в спадщину від попередніх людських поколінь не готові психічні властивості, що сформувались у людей в процесі їх історичного розвитку, не готові знання, вміння, навички, а тільки анатомо-

фізіологічні передумови до їх утворення.

Важливе значення мають функціональні особливості кори великих півкуль головного мозку: пластичність, рухливість нервових процесів. Ці особливості певною мірою визначають тип нервової діяльності (І.Павлов).

Тип нервової системи складається з природних особливостей дитини і тих впливів, яких вона зазнає в житті і в процесі виховання. Чим менша дитина, тим помітніший прояв типу нервової системи в її поведінці. У результаті систематичного виховання дитина набуває здібності керувати своєю поведінкою, узгоджувати її з вимогами інших людей. Дослідженнями встановлено, що психологічні особливості хоч і впливають на формування властивостей особистості, але не визначають їх. Від впливу умов життя і виховання на основі тих самих типів нервової системи можна сформувати різні характери і, навпаки, на основі різних типів нервової системи - однакові характери.

Отже, спадковість сама не визначає психічного розвитку особистості. На роду людини не написано, буде вона, наприклад, сміливою, хороброю, мужньою, наполегливою, чесною, доброю, справедливою, чи стане носієм протилежних якостей. Ці якості утворюються під вирішальним впливом суспільних умов її існування.

Спадковість відіграє певну роль у формуванні окремих видів обдарованості, наприклад у галузі мистецтва. Проте розвиток задатків, формування здібностей і талантів як високого ступеня обдарованості в тому чи тому виді діяльності залежить від виховання, від пробудження в особистості глибокого інтересу до своєї справи.

Середовище. Під середовищем розуміють суспільство в якому живе особистість.

Середовище - це і безпосереднє оточення людини, її родина, колектив а також умови її життя: житло, харчування, довколишні речі.

Середовище, під впливом якого реалізуються природні можливості дитини, не є чимсь сталим і незмінним. Дитина живе і розвивається в умовах,

які являють собою історичний результат діяльності цілого ряду людських поколінь. Від суспільства залежить напрям, ступінь і повнота використання тих можливостей, які має в собі природа кожної дитини. З допомогою суспільства вона пізнає світ, оволодіває певною частиною наявних в даному суспільстві матеріальних і духовних багатств. В процесі засвоєння дитиною цих багатств розвиваються її сили, вона формується як особистість.

Розвиваючись поза людським суспільством, істота, яка володіє людським мозком, ніколи не стане подібним до особистості. Відомі випадки, коли в Індії у 1920р. були знайдені дві дівчинки, що жили у вовчій зграї. Молодша швидко померла, а старша (її назвали Камалою), якій було 6-7 років, прожила ще біля 10 років. Пізніше в пресі були повідомлення про декілька подібних випадків: один хлопчик був знайдений знову в Індії і знову серед вовків і два хлопчики знайдені в Африці в зграї мавп. Але у всіх цих випадках спостерігалось одне і те ж : діти не вмiли ні стояти, ні ходити, але швидко рухались на четвереньках, спритно лазили по деревах; не володіли мовою і не могли промовляти членороздільні звуки; відмовлялись від людської їжі, харчувались сирим м'ясом або дикими рослинами, комахами; зривали з себе одяг, кусались, вили, спали на голій підлозі.

Отже, процес формування особистості спрямовується суспільством. Піклуючись про розвиток підростаючого покоління, суспільство необхідно і закономірно породжує виховання як особливий вид суспільної діяльності, скерованої на те, щоб озброїти нове покоління знаннями, уміннями і навичками, виробити в нього світогляд, моральні, розумові, трудові і фізичні якості, необхідні йому для майбутньої практичної діяльності.

Тема. 2 Історія досліджень особистості.(4год.)

1. Три історичні періоди у вивченні особистості: філософський, клінічний та експериментальний.
2. Філософсько-літературний та клінічний етапи вивчення

особистості.

3. Експериментальний підхід у вивченні психології особистості (Л.Ф.Лазурський, Г.Айзенк, Г.Олпорт та Р.Кеттелл).

4. Диференціація напрямків у дослідженні особистості в 30-ті роки ХХ століття.

5. Класифікація сучасних психологічних теорій особистості (психодинамічні, соціодинамічні, інтеракціоністські).

Основні етапи історії досліджень особистості У ССРСР систематизовані спроби аналізу розвитку теоретичних уявлень про психологію особистості розпочинали Л. І. Анциферова, К. Обухівський, В. С.Мерлін, А. В. Брушлинський, Л. І. Божович, К. В. Шорохова, М. Я. Ярошевський та інші вчені. В цьому зв'язку заслуговує на увагу історичний аналіз розвитку теоретичних поглядів на особистість і класифікація сучасних теорій особистості, розроблені Р. С. Немовим. Відповідно до цих тверджень можна виділити три осно-вні періоди в розвитку психологічних поглядів на особистість: філософсько-літературний, клінічний та експериментальний. Філософсько-літературний період охоплює проміжок часу від мис- лителів стародавнього світу до початку ХІХ століття. Теорія духовного світу людини формувалась на основі спостережень за особливостями поведінки людей, виявлення їх індивідуальних відмінностей. Теоретичні викладки цього періоду мали абстрактний характер і торкалися в осно- вному моральної та соціальної природи особистості. Цей період освітлений геніальними здогадками та ідеями таких зірок світової культури людства, як Соломон, Піфагор, Геракліт, Сократ, Демокрит, Платон, Діоген, Аристотель, Епікур, Сенека, Плутарх, Фірдоусі, Омар Хайям, Р. Бекон, Монтень, Спіноза, Вольтер, Г. Сковорода, Кант та багато ін. Вони внесли неоціненний вклад у розуміння природи та суті людської особистості.

У клінічний період, майже до першої чверті ХХ століття, філософсько- літературні описи особистості почали доповнюватись результатами пси-

хологічних спостережень і досліджень в умовах клініки. Зібраний та проаналізований психіатрами клінічний матеріал про особливості психічних проявів хворих людей допоміг виявити психологічні особливості особистості, властиві не лише хворим, а й здоровим людям, проте у хворих вони гіпертрофовані. Особливість цього періоду полягає в тому, що, намагаючись дати визначення особистості, психіатри робили це в термінах «рис особистості». Рис давали можливість описати і цілком нормальну і паталогічну особистість. Такий підхід впливав з потреб психотерапії, але обійтися в психологічній науці при описанні поняття «особистість» без термінів рис було вже неможливо. Головний недолік цього підходу полягав у тому, що в основу «теорії особистості» лягли риси, притаманні як хворій, так і здоровій людині, тобто не враховувалися психічні властивості, притаманні лише «нормальній» особистості. Проте, за цей відносно короткий період, розвиток теоретичних уявлень про особистість зробив помітне зрушення вперед. Експериментальний період, початок якого припадає на першу чверть ХХ століття, в дослідженні особистості пов'язаний з «кризою психології». Суть її полягала в суперечності між досягнутим рівнем у розумінні психічних процесів та психічних функцій і неможливістю застосувати ці досягнення до пояснення цілісних поведінкових актів людини. Індивід постав як сукупність окремих психічних функцій, що не вело до цілісної психології особистості. Проте проведені дослідження мали експериментальний характер. Одержані дані піддавалися статистичному обробленню, що значно підвищило наукову достовірність результатів вивчення психічних феноменів. Завдяки цьому було зроблено новий крок у вивченні особистості, перейшовши від умоглядних викладок, від виміру та оцінювання окремих психічних функцій до експериментально вивіренних і математично оброблених теоретичних моделей особистості. Експериментальні дослідження особистості в Росії були започатковані О. Ф. Лазурським і Г. І. Россолімо, а за кордоном – Г. А. Айзенком, Р. Кеттелом і Г. Олпортом. У працях О. Ф. Лазурського зроблено важливий крок у переході до нового розуміння системи взаємин людини з

наволишнім соціальним 16 Модуль I. Основні підходи до вивчення особистості в психології середовищем. Він вводить у психологію природний експеримент, при якому навмисне втручання в життя людини поєднується з природною і порівняно простою обстановкою досліду. Завдяки цьому відкривається можливість дослідження не лише окремих психічних процесів та функцій, а й особистості в цілому. Свої погляди вчений узагальнив у курсі лекцій «Загальна та експериментальна психологія», де стверджував, що темперамент і характер складають ендопсихічну, тобто природжену сторону особистості. А ставлення людини до оточуючої дійсності становить другу сторону – екзопсихічну, що формується в індивідуальному досвіді особистості. Інший російський вчений Г. І. Россолімо вносить ідею кількісної оцінки інгредієнтів душевного життя з метою створення його індивідуально своєрідного профілю у здорової або хворої особистості. Розроблений метод дозволяв вирішувати практичні питання про типи психічних індивідуальностей, розумову відсталість про діагностування хворобливих симптомів у галузі психіки тощо. Та головне, що він також стоїть біля джерел цілісного підходу до вивчення і описання особистості.

Багатство і складність соціального змісту особистості обумовлені різноманітними її зв'язками із суспільним цілим, ступенем перетворення в її свідомості і діяльності різних сфер життя суспільства. Ось чому рівень розвитку особистості є показником рівня розвитку суспільства і навпаки. Але особистість не розчиняється в суспільстві. Вона зберігає значення неповторної і самостійної індивідуальності, що формує суспільне ціле.

У кожен історичну епоху формується сукупність умов - матеріальних, соціальних, духовних, які визначають соціальний тип людини і характер її взаємин із суспільством, що в соціальній філософії називається історичним типом соціальності. Основи вчення про історичні типи соціальності були закладені ще Карлом Марксом, який на основі формаційного підходу до історії виділив три основних типи соціальності: відносини особистої залежності, відносини речової залежності при особистій незалежності і

відносини вільних індивідуальностей. Пізніше ідеї Маркса розвинули і доповнили у своїх роботах соціологи Чейз Рейч, Еріх Фромм, Джон Рісмен.

Так, на думку американського соціолога Чейза Рісмена (1909-1950), можна виокремити такі соціальні характери особистості на різних історичних етапах розвитку суспільства:

- 1) особистість "традиційно орієнтована" (архаїчне суспільство);
- 2) особистість, "орієнтована зсередини" (активний суб'єкт конкурентної боротьби епохи вільного підприємництва);
- 3) особистість, "орієнтована ззовні" (суб'єкт, підлеглий бюрократичній організації, пов'язаний з ускладненням промислового виробництва й урбанізацією суспільства);
- 4) автономну особистість (суб'єкт відкидає конформізм в ім'я незалежності своїх суджень, свого покликання й усвідомлення своєї відповідальності перед суспільством).

За основу своєї типології відносин між особистістю і суспільством Еріх Фромм (1900-1980) бере різні історичні типи самовідчуження людини. Відповідно до цього підходу він вирізняє чотири типи соціального характеру: накопичувальний, експлуататорський, "рецептивний" (пасивний), ринковий.

Розглянемо більш докладно типи відносин між особистістю і суспільством, ґрунтуючись на формаційному підході до історії.

Першим історичним типом відносин між особистістю і суспільством є відносини особистої залежності. Такий тип характерний для всіх доіндустріальних видів суспільств, як докласових, так і класових. Індивідам цього типу притаманна повна залежність від жорстко регламентованої системи суспільних зв'язків, що може приймати вид роду, громади, стану, касти і т. д. Розходження ж між докласовими і класовими суспільствами знаходять свій вияв у тому, що в докласових суспільствах ще відсутні експлуатація людини людиною, а особиста залежність виявляється як безпосередня залежність людини від первісного роду, який був у ті часи єдиним суб'єктом права. Через скупченість суспільних функцій інтереси

особисті ще не були відокремлені від інтересів колективу. Людина, становлячи одне ціле з родом, не вирізняє себе з нього. Усі її права й обов'язки є не особистими, а родовими.

Отже, особистості в архаїчному суспільстві не існувало.

У процесі розвитку праці і збагачення на її основі суспільних відносин відбувається диференціація соціальних функцій людей. Здобуваючи особисті права й обов'язки, усвідомлюючи певний ступінь особистої відповідальності, людина все більше починає відокремлюватися від роду і розвиває в собі якості суб'єкта. Так поступово людина стає особистістю.

Другий історичний тип відносин між особистістю і суспільством пов'язаний з розвитком капіталістичного товарного виробництва і ліквідацією системи позаекономічного примусу до праці (цей період у сучасному суспільствознавстві називають індустріальним суспільством). Наслідком цього стала руйнація відсталих соціальних структур, станових та інших перешкод між людьми. Це, у свою чергу, приводить до своєї атомізації суспільства, тобто його поділу на безліч незалежних індивідів, вже не пов'язаних відносинами особистої залежності. Формальна рівність між людьми, у яких різний майновий статок, приводить до того, що одні з них змушені продавати, а другі зацікавлені купувати робочу силу. У зв'язку з цим відносини між людьми у своїй основі стають відносинами товаровиробників, приватних власників, тобто речовими відносинами. Виникає зовсім новий тип соціальних відносин, у яких головною формою соціальних зв'язків виступає мінова вартість і капітал. Це відносини речової залежності людей при їхній особистій незалежності.

Розвиток особистості і її відносини із суспільством у цей період являють собою суперечливий процес. З одного боку, індустріалізація суспільства сприяє подоланню містечкової замкнутості, людина звільняється від станових зв'язків і перед нею відкриваються небачені раніше можливості спілкування і саморозвитку. З другого боку, усі ці можливості визначає приватна власність, що робить людей нерівними, різні форми відчуження

особистостей від суспільства і один від одного.

Перехід розвинених країн у стадію постіндустріального суспільства створив умови для формування третього типу відносин між особистістю і суспільством. Це відносини вільної особистості.

Отже, особистість може бути вільною тільки у вільному суспільстві. Тільки високоорганізоване суспільство створює умови для формування активної, всебічно розвиненої, самостійної особистості, і саме ці якості робить мірою оцінки людських чеснот. Прикладом такого суспільства є правове суспільство, де кожна людина являє собою самоціль і вищу цінність. Саме в такому суспільстві переборюється відчуження людини від власності і влади, повною мірою реалізуються принципи демократизації і гуманізму у взаєминах між його суб'єктами, забезпечується чіткий баланс між волею і відповідальністю особистості.

Процес становлення особистості обумовлений як біологічними особливостями людини, так і соціальним середовищем. На думку деяких вчених, розумові здібності людини на 70-80 відсотків детерміновані біологічними особливостями людини, тобто генетично. Так, у роду Баха було 16 композиторів і 29 професійних музикантів, а Олександр Пушкін і Лев Толстой є родичами. Дослідниками встановлено, що прабабуся Пушкіна і прапрабабуся Толстого були рідними сестрами. Таких прикладів генетичного впливу на формування особистості можна навести безліч. При цьому важливе місце в процесі соціалізації відіграє виховання, приклад батьків, а також власна наполегливість у розвитку природних задатків. Водночас важливою умовою для реалізації людиною своїх здібностей і якостей особистості є її потрібність суспільству. На жаль, в історії ми часто спостерігаємо ефект незадіяності, коли рівень розвитку особистості значно вищий за рівень розвитку суспільства в цілому.

Ще одним важливим фактором, що має істотний вплив на формування особистості, є соціальне середовище. Соціальне середовище-це сукупність економічних, політичних, духовних, інформаційних умов, у яких

відбувається життєдіяльність людини. Це не тільки саме суспільство, його соціальна структура, але й родина, колективи, групи спілкування (сусіди, друзі), які впливають на розвиток особистості і формують своєрідність її духовного світу.

Важливим компонентом соціального середовища є тип політичної системи суспільства, в якому формується особистість. Відомо, що відкрите, демократичне суспільство, в якому відносини між особистістю і суспільством відбуваються на засадах соціального партнерства і взаємоповаги, більш придатне для розвитку особистості і розкриття всіх її здібностей, ніж закрите, тоталітарне (авторитарне), у якому відносини в системі "особистість-суспільство" деформовані. Так, наприклад, якщо в США роблять ставку на ініціативних людей і практикують модель інтересу у взаєминах влади й особистості, то в СРСР цінувалися насамперед виконавські якості, слухняність і відпрацьовувалася модель примусу на рівні влада-особистість. Тому не дивно, що у змаганні цих двох протилежних соціальних систем більш життєздатною виявилася демократична модель США. Таким чином, особистість формується під впливом середовища на основі своїх індивідуальних біологічних задатків.

Важливим питанням для розуміння проблеми особистості є питання про типологію особистостей. Існує ціла низка типологій, що беруть за основу певний критерій, серед яких: налаштованість особистості на соціальні ролі, соціальні фактори, психоенергетичні якості особистості, цивілізаційні особливості суспільства і ряд інших.

Німецький філософ, психолог Едуард Шпрангер (1882-1963) залежно від налаштованості особистості на соціально-рольові відносини виокремив кілька типів особистості, що простежуються на всьому історичному шляху розвитку людства: теоретичний, економічний (прагматичний), естетичний, соціальний, політичний, релігійний.

Політичний тип особистості - вбирає в себе прагнення до панування, до розподілу соціальних ролей, здійснюваного через пряме нав'язування свого

нормативного поля чи думки іншим особистостям.

Естетичний тип тяжіє до нерольової діяльності. Спілкування для нього - засіб самовираження. Однак індивідуалізм естетичної особистості може часом призвести до закріплення власного світовідчуття в знаково-рольовій формі.

Соціальний тип особистості ґрунтується на установці, відповідно до якої спілкування є формою самовіддачі, розчинення себе в іншому. Любов - основна форма життя соціальної людини. Цей тип не визнає нормативних рамок власної активності, однак, залежно від об'єкта любові (окрема людина, родина, група, людство), може бути схильний до патріархально-рольової або анархічної поведінки, оскільки входження в об'єкт любові для соціальної особистості означає безумовне прийняття усіх форм її життєдіяльності.

Основою для виокремлення економічного типу особистості є її прагматична орієнтація, оскільки рольова поведінка для економічної особистості є необхідною умовою досягнення користі.

Для релігійного типу особистості головне є спілкування з Абсолютом, Богом, у якому зливаються два типи особистісної активності, два типи спілкування, роль перетворюється на покликання.

Теоретичний тип особистості втілює всепоглинаючу пристрасть до пізнання, йому не властива умовно-рольова діяльність. Теоретичний тип особистості далекий від входження, трансцендування, що характерно для екзистенціальної форми особистісної активності. Теоретична особистість може лише перетворити обидва способи на об'єкт дослідження.

На думку російського дослідника Леоніда Жарова, можна виокремити кілька великих соціальних типів особистості: діячі, мислителі, люди почуттів і емоцій, гуманісти і сподвижники.

До першого соціального типу особистості - діячів - він відносить: мисливців і рибалок, воїнів і ремісників, робітників і інженерів, педагогів і медиків, менеджерів і т. д. Для таких особистостей головне - активна дія, зміна світу і себе самого разом з ним.

До другого соціального типу особистості належать мислителі.

Мислителі - це люди, які, за словами Піфагора, приходять у світ не для того, щоб змагатися і торгувати, а для того, щоб дивитися і міркувати. Образ мудреця, мислителя, що втілював традиції роду і його історичну пам'ять, завжди мав у народі авторитет.

До третього соціального типу особистостей належать люди почуттів і емоцій. Це, насамперед, діячі літератури і мистецтва, геніальні прозріння яких найчастіше випереджають найсміливіші прогнози і пророкування мудреців.

Четвертий соціальний тип, за даною класифікацією, - гуманісти і сподвижники, для яких характерне загострене почуття жалю, вони здатні полегшувати душевні і тілесні страждання інших людей. Їхня сила - у вірі у своє призначення, у любові до людей і до усього живого, в активному творенні добра.

Особистостей типологізують і за таким критерієм, як психоенергетична складова. Відповідно до цієї типології, запропонованої Петром Ганнушкіним (1875-1933), виокремлюються такі особистісні психотипи.

1. Високоенергетичні (агресивні):

- епілептоїдний (домінує прагнення до порядку);
- паранойяльний (гранично виражена цілеспрямованість);
- гіпертимний (переважає підвищений настрій, товариськість);
- істероїдний (має виражену демонстративність поведінки).

2. Низькоенергетичні:

- шизоїдний (зануреність у свій внутрішній світ, нетовариськість);
- психостеноїдний (явно виражена невпевненість у собі);
- гіпотимний (переважає знижений настрій);
- сензитивний (характерна підвищена чутливість).

3. Непостійні типи:

- циклоїдний (характеризується періодичною зміною настрою);
- конформний (домінує залежність від соціального оточення, прагнення

пристосуватися до нього).

Таким чином, ця класифікація бере за основу певні психічні конструкції, енергетичний потенціал людини, які активно впливають на поведінку особистості, її настрій і особливості духовного світу.

Розглядаючи типи особистості, не можна не враховувати ментальні особливості "західної" і "східної" людини, що, у свою чергу, можуть стати основою для типології особистості. У європейській моделі особистість у різних ситуаціях зберігає свій "стрижень", бо це певна цілісність. Для східної моделі особистості ключовими поняттями є обов'язок і повага до традицій. Європеєць наділений схильністю стати помітним і завоювати навколишній світ, а східна людина прагне злитися з природою, усвідомлює себе її невід'ємною частиною.

Роблячи висновки, слід зазначити, що в реальному житті поняття "індивід", "індивідуальність" і "особистість" взаємозалежні, внутрішньо єдині. Тому, коли ми говоримо про особистість, маємо на увазі особу-індивідуальність, тобто таку структуру поведінки одиничного учасника, для якої водночас характерні самостійність і самотність, відповідальність і обдарованість, свідомість і різнобічність.

На сучасному етапі Україна здійснює перехід до демократичного суспільства і відповідно до Конституції нашої держави людина є найвищою цінністю і метою розвитку. Тож виникає необхідність зрозуміти і проаналізувати типи взаємозв'язку в системі людина - суспільство.

Типологія особистостей О.Ф. Лазурського

Спробу побудови всеосяжної класифікації типів особистості здійснив на початку нашого століття О.Ф. Лазурський (1874-1917). В основі запропонованої ним «психосоціальної в широкому розумінні» класифікації лежить принцип активного пристосування особистості до навколишнього середовища, яке містить не тільки речі, природу, людей, а й ідеї, духовні блага, естетичні, моральні та релігійні цінності.

Використання вказаного основного принципу зумовлює наявність у

класифікації двох головних розділів: за психічним рівнем, який у свою чергу поділено на три підрозділи (нижчий, середній, вищий), а також за психічним змістом. У зв'язку з цим О.Ф. Лазурський виокремлює чисті, комбіновані, спотворені та перехідні типи особистостей різних рівнів.

Хоча класифікація О.Ф. Лазурського є незакінченою, вона мала значний вплив на подальші психологічні дослідження особистості. (Допрацювати самостійно за підручником М.Варій Загальна психологія).

Тема.3 Теорія рис особистості.(2год)

1. Теорія рис особистості, її сутність. Класифікація розроблена на основі аналізу словника властивостей особистості (Г.Олпорт, З.Кеттел).
2. „Велика п'ятірка” У.Нормана. Критика теорії рис.
3. Особистість і ситуація. Послідовність як риса особистості. Константність особистості.
4. Риси особистості і біологія.

Література (див. тему 1)

Гордон Олпорт, Ганс Айзенк, Раймонд Кеттел – цих психологів об'єднують як представників диспозиційного напрямку у вивченні особистості. Диспозиційні психологи погоджувались у тому, що закономірною властивістю особистості є демонстрація певної постійності вчинків, думок, почуттів незалежно від плину часу, подій та життєвого досвіду. Суть особистості визначається тими її схильностями, які є її невід'ємним атрибутом і які вона проносить через усе життя.

На думку диспозиційних психологів, найсуттєвіші властивості особистості пояснюються такою психологічною реальністю, як риси.

Риси – це фундаментальні одиниці особистості, кожна з яких є узагальненою схильністю діяти певним чином у відповідній типовій

ситуації. Разом з тим, представники цього напрямку по-різному визна- чають кількість та сутність базових параметрів, необхідних для адек- ватного опису особистості.

Зокрема, Гордон Оллпорт підкреслював унікальність кожної осо- бистості і її конкретних рис. Вчений також приділяє увагу питанню, яким чином на поведінку людини впливають когнітивні і мотиваційні процеси.

Теорія Оллпорта є поєднанням гуманістичних та індивіду- альних підходів до вивчення людської поведінки. Так, гуманістичною є спроба вченого виявити потенціал особистісного зростання і саморе- алізації особистості. Індивідуальний підхід відбивається в прагненні Оллпорта зрозуміти і передбачити розвиток реальної, конкретної осо- бистості. Оллпорт переконаний у тому, що поведінка людини завжди є результатом тієї або іншої конфігурації особистісних рис.

Диспозиційна теорія особистості Гордона Оллпорта.

Гордон Оллпорт (1887—1967) вважав особистість відкритою системою, розвиток якої здійснюється у взаємозв'язку з іншими людьми. Він виходив з того, що людина перш за все соціальна, а не біологічна істота і тому не може розвиватися без контактів з довко- лишніми людьми, з суспільством. Звідси його різке неприйняття по- ложення психоаналізу про антагоністичні, ворожі стосунки між особистістю і суспільством. Оллпорт вважав, що взаємини особистості з суспільством є не прагненням до адаптації, а взаємодією. Особистість, за його визначенням, — це динамічна організація особливих мотиваційних систем, звичок, установок і особистісних рис індивіда, які визначають унікальність його взаємодії з середови- щем, передусім соціальним. Однак, у цих стосунках немає рівноваги між довкіллям і людиною. Людина повинна весь час встановлювати нові стосунки і розвивати наявні. Отже, постійний розвиток особис- тості є основною формою її існування. Оллпорт стверджував, що кожна людина неповторна і індивіду- альна, оскільки вона є носієм своєрідного поєднання якостей, потреб, які він називав рисами. Особистісна

риса – це готовність (диспозиція) поводитися схожим чином у різних ситуаціях. Особистісні риси визначають схожість поведінки індивіда, незважаючи на плин часу та зміну ситуацій. Зокрема, риса товариськості означає, що людина буде спілкуватися зі знайомими і незнайомими людьми, на роботі і в колі друзів, її сприйматимуть такою друзі дитинства і співробітники. Відповідальність означає, що індивід буде звітувати перед іншими – і у власній родині, і на роботі, і серед пасажирів транспорту. Риси особистості Оллпорт поділяв на основні та інструментальні. Основні риси стимулюють поведінку і є природженими, генотипічними, а інструментальні – формуються в процесі життя людини, тобто є фенотипічним утворенням. Основні риси гармонійно пов'язані з інструментальними, що й сприяє формуванню особистості. Сукупність цих рис і складає ядро особистості, надає їй унікальності й неповторності. Хоча основні риси й природжені, вони можуть видозмінюватися, розвиватися протягом життя, в процесі спілкування людини з іншими людьми. Суспільство стимулює розвиток одних рис особистості і гальмує розвиток інших. У подальших працях Оллпорта риси отримали назву диспозицій, серед яких він виділив три типи: кардинальні, центральні й вторинні. Кардинальною диспозицією володіє досить небагато людей. Ця генералізована диспозиція так впливає на поведінку, що майже всі вчинки людини можна звести до її впливу. Особистостями з такою диспозицією є Дон Жуан, Жанна д'Арк, Альберт Швейцер. Центральні диспозиції є блоками індивідуальності і такими тенденціями у поведінці людини, які легко помітити (пунктуальність, уважність, відповідальність). Вторинні диспозиції — менш помітні, менш стійкі, менш узагальнені риси (манера одягатися, улюблені страви, ситуаційно обумовлені характеристики). Особистість не є сукупністю розрізнених диспозицій, вона передбачає єдність, інтеграцію всіх структурних елементів індивідуальності. Існує деякий принцип поєднання всіх диспозицій в єдине ціле, який Оллпорт пропонує називати пропріумом. Пропріум – це певна організуюча і об'єднуюча сила, призначення якої — формування уні-

кальності людського життя. Стадії розвитку пропріуму: • відчуття свого тіла, яке залишається впродовж усього життя опорою для самоусвідомлення; • відчуття самоідентичності, важливим моментом якої виступає усвідомлення себе за допомогою мовлення як певної особи, поява відчуття цілісності «Я», пов'язаного з власним іменем; • відчуття самоповаги як відчуття гордості з приводу того, що деякі дії вже виконуються самостійно. Це найважливіше джерело підвищення самооцінки впродовж всього дитинства; • розвиток самосвідомості, що виникає, коли діти усвідомлюють, що їм належить не лише їх фізичне тіло, але й певні значущі елементи зовнішнього світу, включаючи людей; • образ «Я», коли дитина починає орієнтуватися на очікування значущих близьких, уявляючи собі, що таке «Я хороший» і «Я поганий»; • раціональне управління собою, що є стадією розвитку конформізму, моральної і соціальної слухняності, коли дитина вчиться раціонально вирішувати життєві проблеми, догматично вважаючи, що сім'я і релігія завжди мають рацію; Основні підходи до вивчення особистості в психології • пропріативне прагнення – формування перспективних життєвих цілей, поява сенсу життя. Відповідно до теорії Оллпорта, основною суттю людини є її відповідь на питання: «Що ти хочеш робити через п'ять років?». На думку вченого, особистість вільна від минулого — зв'язки з минулим історичні, а не функціональні. Дозрівання людини — це безперервний процес становлення, що продовжується все життя. Поведінка зрілих суб'єктів, на відміну від суб'єктів невротичних, функціонально автономна і мотивована усвідомленими процесами. Зрілій особистості, вважає Г. Оллпорт, властиві такі риси, як активна позиція відносно дійсності; усвідомлення досвіду, тобто здатність бачити події власного життя такими, якими вони є, не застосовуючи «психологічного захисту»; самопізнання; здатність до абстракції; постійний процес індивідуалізації; функціональна автономія рис; стійкість до фрустрації. Невротичну особистість, за Г. Оллпортом, характеризує наявність таких рис, як пасивна позиція щодо світу; застосування різних видів психологічного захисту; обмеженість мислення.

Факторні теорії особистості. Значну частину свого життя Раймонд Кеттелл (Raymond Cattell) присвятив створенню повної карти можливих властивостей людської особистості. Саме він уперше визначив практично вичерпний список нормальних і аномальних темпераментних або структурних рис. Потім Кеттелл перейшов до виміру динаміки особистості, знайшовши при цьому риси, які він назвав мотиваційними. На думку Кеттелла, знаючи структуру і динаміку особистості, можна успішно передбачати поведінку конкретної людини.

Теорія особистості Кеттелла більшою мірою ґрунтується на психометричних процедурах, а не на клінічних дослідженнях. Кеттелл починав свою роботу, не маючи жодних початкових переконань щодо структури особистості. Використовуючи індуктивний метод, він зібрав кількісну інформацію з трьох джерел: реєстрації реальної поведінки людей упродовж їхнього життя (L-дані), свідчень самих людей про себе (Q-дані) та результатів об'єктивних тестів (T-дані), обчислив взаємну кореляцію величин, сформував кореляційну матрицю і з неї вивів первинні фактори. Ці фактори здобувають психологічне значення у сфері трьох категорій властивостей особистості - темпераменту, здібностей та мотивації.

Загалом Кеттелл виокремлює 35 особистісних рис: першого порядку - 23 риси, властиві нормальній особистості, та 12 патологічних рис. Ці фактори корелюються між собою, що дає змогу провести повторний факторний аналіз і виявити принаймні вісім рис другого порядку. Ці первинні та вторинні фактори в теорії Кеттелла мають назву «основних рис особистості», але всі вони переважно є темпераментними рисами.

Кеттелл також класифікував здібності й мотиваційні риси. Зокрема, мотиваційні, або динамічні, риси поділено на вроджені спонукання, або ерги, та набуті за допомогою культурного впливу мотиви, які мають назву сем. Усі вони є елементами динамічних ґрат, до яких також входять атитюди.

Після майже шістдесятьох років роботи Кеттелл, який ставив перед

собою завдання намалювати повну карту особистості, досяг успіху у створенні вичерпної кваліфікації особистісних структур, а також розробив метод, що дозволяє передбачати поведінку.

Англійський учений німецького походження Ганс Айзенк (Hans Eysenck) (1916-1997) увійшов до історії психології як творець чотирирівневої ієрархічної моделі людської особистості. Як і Г.Р. Кеттелл, Айзенк користувався для своєї побудови математичним апаратом факторного аналізу, однак його підхід відрізнявся від підходу Кеттелла за кількома найважливішими пунктами. По-перше, він застосовував гіпотетико-дедуктивний метод обробки матеріалу, перед тим як використовувати факторний аналіз. По-друге, він виокремлював не 35 рис, а лише три базові типи (types). По-третє, вважав факторний аналіз лише одним зі способів знаходження відповіді на найважливіші питання, які стосуються теорії особистості.

Найбільше на теорію особистості Айзенка вплинули погляди трьох учених: Сіріла Берта (Cyril Burt), Чарльза Спірмена (Charles Spearman) та Івана Павлова. Теорія Айзенка містить сильний психометричний і біологічний компоненти.

Айзенк був глибоко переконаний у тому, що риси особистості й типи визначаються насамперед спадковістю. На початку 70-х років ХХ ст. він взяв участь у відомій дискусії про спадковість інтелекту, виступивши на захист Артура Дженсена (Arthur Jensen), який наполягав на тому, що коефіцієнт інтелекту (IQ) не підвищується завдяки цілеспрямованому соціальному впливу, а більшою мірою визначений генетично. Книга Айзенка «Суперечка про коефіцієнт інтелекту» (The IQ Argument, 1971) різко суперечила загальноприйнятим поглядам.

В історії психології Айзенк залишиться блискучим полемістом і творцем оригінальної ієрархічної теорії особистості. Його теорію типів розроблено на основі математичного апарату факторного аналізу. Цей метод припускає, що люди мають різні відносно постійні особистісні якості, або

риси, і що ці риси можна виміряти за допомогою кореляційних досліджень. Айзенк застосовував дедуктивний метод наукового дослідження, починаючи з теоретичних побудов, а потім збираючи дані, які логічно відповідали цій теорії.

Айзенк встановив чотири критерії для ідентифікації факторів. По-перше, слід отримати психометричне підтвердження існування фактора. Другий критерій - фактор повинен мати властивість спадковості і задовольняти генетичній моделі. Третє - фактор повинен мати сенс з погляду теорії. Останній критерій існування фактора - це його соціальна доречність (social relevance), тобто потрібно показати, що математично виведений фактор має причетність (не обов'язково суто причинне) до соціальних явищ.

Айзенк сформулював концепцію ієрархічної чотирирівневої моделі людської особистості. Нижній рівень - специфічні дії або думки, індивідуальний спосіб поведінки або думки, які можуть бути, а можуть і не бути характеристиками особистості. Другий рівень - звичні дії або думки, які за певних умов повторюються. Третій рівень - риси особистості, а четвертий, вищий рівень організації поведінки, - це рівень типів, або суперфакторів.

Тоді як Кеттелл виокремлює 35 рис першого порядку, Айзенк будує свою теорію лише на трьох ширших біполярних суперфакторах: екстраверсія/інтроверсія, невротизм/стабільність і психотизм/суперего. Риси Кеттелла не можна прямо порівнювати з трьома типами Айзенка, оскільки риси Кеттелла належать до третього рівня ієрархічної структури, а типи Айзенка - до четвертого.

Екстраверсія характеризується товариськістю й імпульсивністю; інтроверсія - пасивністю і замисленістю; невротизм - тривожністю і звичками; стабільність - відсутністю таких; психотизм - антисоціальною поведінкою; а суперего - схильністю до співпереживання і співпраці.

Айзенк робив особливий акцент на біологічних складових особистості. Відповідно до його теорії, вплив навколишнього середовища практично не важливий для формування особистості. На його думку, генетичні фактори

набагато більше впливають на подальшу поведінку, ніж дитячі враження.

Модель "Великої п'ятірки" В.Норман

Наприкінці 80-х років ХХ ст. у межах лексичної моделі, що розвиває напрацювання Г. Олпорта, Р.-Б. Кеттела, Л.-Л. Терстоуна, було здійснено ще одну спробу обґрунтувати факторну теорію рис особистості. Основна її ідея полягає в тому, що всі суттєві психологічні і поведінкові відмінності обов'язково фіксують у мові, тому побутові і літературні висловлювання, що характеризують людську зовнішність, відображають системоутворювальне ядро особистості.

П'яти факторна модель, або модель "Великої п'ятірки" (PPM), була підтверджена і психометричними дослідженнями. Виокремлені фактори мають високу конвергентну валідність, виявляються в різних підходах.

Грунтовну роботу щодо змісту "Великої п'ятірки" провели дослідники П. Коста та Р. Мак-Крей, Л. Голдберг, В. Норман, які намагалися визначити найважливіші для людей риси.

Модель заснована на змінних, найширше представлених у мові. При цьому за основу було взято твердження, що "мовну особистість" формують:

- екстраверсія (втягнутість): товариськість, напористість або спокій, пасивність;
- доброзичливість (приємність): доброта, довіра, теплота або ворожість, егоїзм, недовіра;
- сумлінність (надійність): організованість, ґрунтовність, надійність або безтурботність, недбалість, ненадійність;
- емоційна стабільність: розслаблення, урівноваженість, стійкість або нейротизм - нервозність, пригніченість, дратівливість, невротизм;
- культурність, відкритість до досвіду: спонтанність, креативність або обмеженість, пересічність, вузькість інтересів.

Фактори "великої п'ятірки" у дослідженнях можуть позначати по-різному, однак загальний зміст моделі досить стабільний.

П'яти факторна теорія рис особистості ґрунтується на таких

постулатах:

- всі дорослі люди можуть бути охарактеризовані специфічною комбінацією особистісних рис, що впливають на думки, відчуття і поведінку (про індивідуальність);

- риси особистості, що вивчаються, є ендогенними базовими тенденціями (про походження);

- риси розвиваються в дитинстві, остаточно формуються в дорослому віці і зберігають свою незмінність у адаптованих суб'єктів (про розвиток);

- риси організовані ієрархічно, від вузьких і специфічних до широких, узагальнених диспозицій (про структуру).

Описані моделі близькі до теорії індивідуальності. Теорії рис є проміжними між типологічним та ідіографічним (клінічним) підходами до вивчення індивідуальності. Однак за її використання важко визначити співвідношення між собою різних характеристик без запровадження "вертикального" і "горизонтального" вимірів, які були основою ієрархії усередині системи особистості. Тракткування риси як ситуаційного стійкого вияву теж породжує сумніви. Однак це не забороняє вченим використовувати можливість виокремлення і прогнозування рис особистості.

Дослідження індивідуальних випадків

Психодіагностичні засоби переважно орієнтовані на оцінювання міжіндивідуальних відмінностей. Коефіцієнти надійності і валідності є оцінками параметрів популяції, вони не характеризують окремого індивіда.

Психологічна діагностика конкретної особистості викликає наукові суперечки. Однак вважають, що наука не повинна займатися поодинокими випадками. Попри те, існують емпіричні та об'єктивні процедури опису змін окремого індивіда і перевірки гіпотези про їх зв'язок з певними подіями.

Американський психолог Джордж-Александр Келлі (1905-1967), що вивчав клінічну психологію і психологію особистості, у пошуках об'єктивного способу оцінювання особистості. Розробив тест рольових конструктів для оцінювання окремого індивіда. Цей тест дав змогу виявляти і

оцінювати ролі індивіда в його оточенні. Індивід сам обирає спосіб характеристики-опису інших і себе. Розвиток розглядали як накопичення людиною досвіду самопізнання з віковими, ненормативними, біологічними і ситуаційними змінами.

Х. Херманс розробив метод самоконфронтації. Спочатку індивід визначає, про які цінності він хоче говорити. Людина описує почуття й емоції відповідно до системи цінностей. Матриця афектного змісту, яку пропонують індивіду, містить 24 описи різних почуттів. Емпіричний аналіз взаємозв'язку між цінностями і афектним змістом виявляє спорідненість між системами цінностей і почуттів, які теж можна порівняти. Результати потім пред'являють індивіду. Зіставлення використовують для того, щоб індивід побачив свою систему цінностей. Вважають, що така спеціально організована рефлексія людиною її цінностей має діагностичне і психотерапевтичне значення. Класичні правила теорії тестів не допускають застосування таких процедур, оскільки за відсутності стандартизованих завдань і норм, отриманих на репрезентативній вибірці, неможливо оцінити надійність і валідність тесту.

Процедурою оцінювання певних аспектів окремої особистості є визначення "лінії життя" людини. Досліджуваний повинен вибрати одне з тверджень на біполярній шкалі (наприклад, "Впевненість у власній компетентності, відчуття щастя" - "Невпевненість у компетентності, відчуття нещастя"). За цією шкалою досліджуваний визначає значущість вказаних ним подій від юності до літнього віку.

У психології розвитку послуговуються концепцією завдань розвитку. П. Хейманс описує її у такий спосіб: "Завдання розвитку - це період або напрям розвитку, упродовж якого індивід має змогу довести перед особливим журі або аудиторією, що він здатен виконати певні дії. Ця здатність обумовлена контрольованим доцільним використанням наявних особистісних, суспільних і (або) матеріальних ресурсів. Якщо журі або аудиторія переконуються, що індивід дійсно володіє такою здатністю

виконати дію, йому надається право діяти на свій розсуд, так, ніби він дійсно набув дану здатність". Можна простежити і дослідити процес засвоєння нового виду діяльності індивідом. Вивчення певних подій життя видається важливим тому, що вони є "завданням розвитку". Після такої події людина переосмислює свою ідентичність. У неї або змінюється погляд на власне життя, або вона створює нову Я-концепцію. Таке дослідження здійснюється стосовно окремого індивіда в період, що цікавить дослідника, зокрема коли повинні відбутися суттєві події. Прагнучи передбачити, яку Я-концепцію обере індивід, Хейманс використав питальники, які необхідно було заповнювати щодня. Це процедура, хоча й ідеографічна, але об'єктивна, дає можливість для прогнозу, але не в сенсі коефіцієнта прогностичної валідності.

Вивчення індивідуальних випадків ґрунтується переважно на феноменологічній концепції особистості, згідно з якою особистість унікальна і не порівнювана з іншими. Цей напрям іноді відмовляється від об'єктивних методів, оскільки вони не можуть бути застосовані до окремої людини.

Основою диспозиційного напрямку психології особистості у психодіагностиці стали дві ідеї: 1) люди наділені широким діапазоном різних реакцій на ситуації і 2) немає двох подібних людей. Основоположником теорій рис був Г. Олпорт, який розмежував "зрілих" і "незрілих" людей, обґрунтувавши шість рис зрілої людини. Р.-Б. Кеттел сформулював 16 первинних властивостей, які, на його переконання, визначають особистісні риси, встановив 12 патологічних рис.

Причиною розбіжностей у теоріях диспозицій він вважав некоректне використання факторного аналізу. Однак теорії Г. Олпорта і Р.-Б. Кеттела поняття "риса особистості" трактували подібно. Олпортівська концепція рис відповідає поняттю "фактор" у Кеттела. Айзенк виокремив три фактори вищого порядку, які формують суперриса, вказавши, що відмінності між індивідами мають частково біологічну основу.

Створення питальників було ініційоване передусім практичними

потребами, на теорію дослідники зважали опосередковано, тому питальники містять запозичені з різних теорій конструкції.

Тема 4. Біхевіорально-когнітивний підхід у вивченні особистості.(4год.)

1. Провідні постулати біхевіоральної теорії особистості.
2. Поведінкова концепція Б. Скіннера.
3. Теорії соціального навчання (А.Бандури і У.Мішеля, Роттера).
4. Когнітивні особливості особистості.
5. Теорія особистісних конструктів Дж. Келлі.

Поведінкові теорії особистості.

Головна теза цієї теорії свідчить: наша особистість є продуктом навчання.

Існують два напрямки в поведінковій теорії особистості - рефлексорну і соціальне. Рефлексорне напрямком представлений роботами відомих американських біхевіористів Дж. Уотсона і Б. Скіннера. Основоположниками соціального спрямування є американські дослідники А. Бандура і Дж. Роттер.

Головним джерелом розвитку особистості, згідно з обох напрямках є середовище в самому широкому сенсі цього слова. В особистості немає нічого від генетичного чи психологічного наслідування. Особистість є продуктом навчання, а її властивості - це узагальнені поведінкові рефлексії і соціальні навички. З погляду біхевіористів, можна за замовленням сформувані будь-який тип особистості - працівника або бандита, поета чи торговця. Наприклад, Уотсон не робив ніяких відмінностей між виробленням емоційних реакцій у людини і слюновидільному рефлексу у собаки, вважаючи, що всі емоційні властивості особистості (страх, тривога, радість, гнів і т. д.) є результатом вироблення класичних умовних рефлексів. Скіннер стверджував, що особистість - це сукупність соціальних навичок,

сформованих в результаті оперантного навчання. Людина прагне здійснювати ті дії, після яких слід позитивне підкріплення, і уникає тих, за якими слідує покарання. Таким чином, в результаті певної системи підкріплень і покарань людина здобуває нові соціальні навички і, відповідно, нові властивості особистості - доброту або чесність, агресивність або альтруїзм.

На думку представників другого напрямку, важливу роль у розвитку особистості відіграють не стільки зовнішні, скільки внутрішні фактори, наприклад очікування, мета, значимість і т. д. **Бандура** назвав поведінку людини саморегуляцією. Основне завдання саморегуляції - забезпечувати самоефективність, тобто здійснювати тільки ті форми поведінки, які людина може реалізувати, спираючись на внутрішні фактори в кожен даний момент. Внутрішні фактори діють за своїм внутрішнім законам, хоча й виникли з минулого досвіду внаслідок навчання через наслідування.

Роттер є ще більшим когнітивистом, ніж Бандура. Для пояснення поведінки людини він вводить спеціальне поняття "поведінковий потенціал", яке означає міру ймовірності того, яка поведінка буде реалізовувати людина в даній ситуації. Потенціал поведінки складається з двох компонентів: суб'єктивної значущості підкріплення даної поведінки (наскільки майбутнє підкріплення цінне, значуще для людини) і доступності даного підкріплення (наскільки майбутнє підкріплення в даній ситуації може бути реалізоване).

Біхевіористи вважають, що особистість формується та розвивається протягом усього життя по мірі соціалізації, виховання і навчання. Однак ранні роки життя людини вони розглядають як більш важливі. Основа будь-яких знань, здібностей, в тому числі творчих і духовних, на їхню думку, закладається в дитинстві. В особистості раціональні і ірраціональні процеси представлені в рівній мірі. Їх протиставлення не має змісту. Все залежить від типу і складності поведінки. В одних випадках людина може чітко.

Згідно поведінкової теорії людина практично повністю позбавлений свободи волі. Наша поведінка зумовлена зовнішніми обставинами. Ми часто

поводимося як маріонетки і не усвідомлюємо наслідків своєї поведінки, оскільки вивчені нами соціальні навички та рефлексії завдяки тривалому вживанню вже давно автоматизовані. Внутрішній світ людини об'єктивний.

Теорія Джуліона Роттера (1916-1995) заснована на припущенні, що когнітивні (cognitive) чинники сприяють формуванню реакції людини на впливи навколишнього середовища. Роттер відкидає концепцію класичного біхевіоризму, відповідно до якої поведінку формують безпосередні підкріплення, які безумовно йдуть із навколишнього середовища, і вважає, що основним чинником, який визначає характер діяльності людини, є її сподівання (expectations) щодо майбутнього.

Головним внеском Роттера в сучасну психологію, безумовно, стали розроблені формули, на підставі яких можливе прогнозування людської поведінки. Роттер стверджував, що ключем до пророкування поведінки є наші знання, минула історія та сподівання, і наполягав на тому, що людську поведінку найкраще можна передбачити, розглядаючи взаємовідносини (interaction) людини зі значущим для неї навколишнім середовищем.

Основна формула передбачень, яку розробив Роттер, дозволяє прогнозувати цілеспрямовану поведінку в конкретній ситуації, використовуючи як змінні поведінковий потенціал, сподівання, цінність підкріплення та психологічну ситуацію. Щоб прогнозувати поведінку в ширшому діапазоні, Роттер запропонував загальну формулу передбачень, у якій використав концепцію потреб (needs). Роттер розглядає потреби не як стан браку чого-небудь або занепокоєння, а як індикатори, що вказують напрям дій.

Важливе значення в теорії Роттера мають узагальнені сподівання (generalized expectatancy). Щоб передбачати можливість одержання підкріплення в сьогоденні, люди використовують схожий досвід минулого, тобто мають узагальнені сподівання успіху. Для опису узагальнених сподівань людини щодо того, якою мірою підкріплення залежать від її

власної поведінки, а якою - їх контролюють сили ззовні, Роттер увів термін локус контролю (locus of control). У ньому все від середовища. Наша поведінка і є особистість. Поведінкові ознаки особистості піддаються аналізу і об'єктивному вимірюванню.

В якості елементів особистості в біхевіористській теорії особистості виступають рефлексії або соціальні навички. Список соціальних навичок (тобто рис особистості), властивих конкретній людині, визначається його соціальним досвідом (научінням). Властивості особистості і вимоги соціального оточення людини збігаються. Якщо ви виховувалися в добрій, спокійній сім'ї і вас заохочували за доброту і спокій, то ви будете мати властивості доброї і спокійної людини. А якщо ви сумні або відрізняєтеся підвищеною ранимістю, то це також не ваша вина, ви - продукт суспільства та виховання. Важливо підкреслити, що проблема підкріплення у біхевіористів не зводиться тільки до їжі. Представники цього напрямку стверджують, що для людини існує своя ієрархія підкріплень.

На думку Бандури, існують чотири основні умови, які визначають формування у людини впевненості в тому, що він може і чого не може зробити:

- 1) минулий досвід; наприклад, якщо раніше міг, то і зараз, мабуть, зможу;
- 2) самоінструкція, наприклад, "Я можу це зробити!";
- 3) підвищений емоційний настрій (алкоголь, музика, любов);
- 4) наслідування поведінки інших людей (спостереження за реальним життям, перегляд кінофільмів, читання книг і т. д.), наприклад, "Якщо інші можуть, то і я зможу!".

Таким чином, в рамках даного підходу, особистість - це система соціальних навичок і умовних рефлексів, з одного боку, і система внутрішніх факторів: самоефективність, суб'єктивної значущості і доступності - з іншого. Згідно поведінкової теорії особистості, структура особистості - це складно організована ієрархія рефлексів або соціальних навичок, в якій

провідну роль відіграють внутрішні блоки самоєфективності, суб'єктивної значущості і доступності.

Відповідь на питання "Чому одні люди агресивніші, ніж інші?" в рамках даної теорії формулюється наступним чином: тому що в процесі виховання цих людей заохочували за агресивну поведінку, їх оточення складалося з агресивних людей і саме агресивна поведінка для них є суб'єктивно значущим і доступним.

Теорії особистості у французькій соціологічній школі. Засновником французької соціологічної школи був відомий філософ і соціолог Е. Дюркгейм (1858-1917), який висунув положення про біосоціальну природу людини. Психічні процеси біологічно зумовлені, проте визначаються суспільством. «Коллективна свідомість», тобто сукупність думок, знань чи явищ духовного життя, формує від народження психіку людини.

Теорія особистості іншого представника цієї школи П'єра Жане (1859-1947) увійшла в історію психології як «психологія образу дії». За П. Жане, психічні явища готують дії людини. Мислення, почуття - це процеси, які здійснюють регуляцію дії, поведінки людини. Психіка людини розвивається під час співпраці з іншими людьми. Спочатку людина працює з іншими, а потім діє сама. Розвиток людської особистості відбувається не лише на основі образу (як вважають гештальтпсихологи) чи мотиву (згідно з поглядами К. Левіна), а й через спілкування. Завдяки спілкуванню реалізується соціальний вплив на розвиток психіки.

Поведінковий акт складається з трьох етапів: перший етап стосується внутрішньої підготовки до дії, другий - це виникнення зусилля до виконання дії, і третій - завершення дії. Психічні процеси регулюють дії від першого до останнього етапу. Великого значення П. Жане надає психологічній напрузі як домінанті дії і вважає здатність до «трудового зусилля» основним критерієм оцінки людини.

Основу розвитку психічних функцій П. Жане вбачає у різних видах

професійної діяльності. Головною ознакою інтелектуальної діяльності є не використання речей, а їх виготовлення.

Учений П. Жане виокремлює сім рівнів поведінки людини:

рефлекторні акти;

відкладені перцептивні дії;

елементарні соціальні акти;

елементарні інтелектуальні акти;

маніпулювання різними об'єктами, що зумовлює формування інтелектуальних дій;

розумова діяльність, мислення;

творча, трудова діяльність.

Процес переходу від нижчого рівня поведінки до вищого здійснюється за допомогою мови, яка опосередковує процеси регуляції, формує довільність трудової діяльності - здатність до саморегуляції. Саме здатність до саморегуляції, до опосередкованості своєї поведінки П. Жане вважав найвищим критерієм розвитку особистості.

Теорія особистісних конструктів Джорджа Келлі (1905-1965) є підходом до розуміння людей, який заснований на спробі увійти в їхній внутрішній світ й уявити собі, як світ міг би виглядати для них із вигіднішої позиції. Терміни, які люди використовують для розуміння один одного для опису себе і своєї позиції, одержали назву особистісних конструктів або особистісних конструкцій. Ці конструкти формуються на основі наших власних особистих змістів, а також змістів, засвоєних в результаті взаємодії з нашим соціальним оточенням. Автори багатьох текстів, які описують теорію особистісних конструктів, значною мірою спираються на запропоновану Келлі метафору «людини-вченого» (або «індивідуума-вченого»), намагаючись пояснити, як Келлі описував форму особистісних конструкцій. Відповідно до даної метафори, люди описують як учених, котрі формулюють гіпотези про світ у формі особистісних конструкцій, потім перевіряють свої припущення на практиці, аналогічно до того, як підійшов би вчений, який

прагне точно передбачати та контролювати події.

Келлі заклав міцний гуманістичний фундамент своєю працею, прийнявши центральним положенням те, що люди здатні до постійного створення себе заново. Для Келлі - реальності органічно властива гнучкість. У ній є місце для пошуку, творчості й відновлення. Фактично, теорія особистісних конструкцій є психологією розуміння поглядів індивідуума - розуміння, завдяки якому можна допомогти йому розв'язати проблеми. Оскільки люди конструюють зміст свого життя ще на самих ранніх етапах індивідуального розвитку, пізніше вони часто не усвідомлюють, що існує багато способів змінити себе і своє ставлення до світу. Люди можуть реконструювати реальність. Келлі пропонує погляд на людину, яка перебуває в процесі постійної зміни, і відповідно до якого коренем усіх проблем є перешкоди до власної зміни. Таким чином, Келлі створив справді гуманістичну теорію дії, яка має на меті відкрити для людини світ, що постійно змінюється, підносить їй як труднощі для подолання, так і можливості для росту.

1. Загальна характеристика когнітивного підходу до особистості У когнітивній психології психіка розглядається як система когнітивних реакцій і простежується зв'язок цих реакцій не лише із зовнішніми стимул-реакціями, але і з внутрішніми змінними, наприклад, з самосвідомістю, когнітивними стратегіями, селективністю уваги тощо. Головним принципом, на підставі якого розглядається когнітивна система людини, є аналогія з комп'ютером, тобто, психіка трактується як система, призначена для переробки інформації. Водночас, прихильники когнітивного підходу стверджують, що людина – не машина, яка сліпо реагує на внутрішні фактори чи на події зовнішнього світу. Когнітивна психологія не є варіантом концептуального бачення особистості. В когнітивній психології розробляють різноманітні підходи, спільним для яких є спрямованість на вивчення процесів пізнання та інтелекту. Когнітивна психологія підкреслює вплив інтелектуальних процесів на функціонування особистості, але не працює

над створенням теорії особистості. Когнітивні психологи вивчають принципи організації пізнавальних процесів та відмінності в тому, як люди сприймають, осмислюють й організують свій досвід, оцінюють його та користуються ним. Особистість при цьому цікавить їх не сама по собі, а як пояснювальний принцип. Серед теорій, що описують інтелектуальний розвиток, найбільш впливовою в сучасній когнітивній психології є теорія Жана Піаже. Хоча останнім часом виникло багато альтернативних концепцій, теорія Піаже є своєрідним відправним пунктом для орієнтації у складному процесі розвитку мислення в онтогенезі. У концепції Піаже широко застосовуються поняття логіки і математики, а інтелектуальний розвиток подано у вигляді вчення про розвиток логічного мислення у дітей від народження до раннього юнацького віку. У когнітивній психології немає завершеної теорії особистості. Модель особистості, яку пропонував Дж.Келлі у своїй теорії особистісних конструктів, презентує людину як мислителя. Дж.Келлі писав: «Забудьмо... на якийсь час про людину як біологічний організм, як щасливу чи нещасливу, і подивімося на людину як на вченого». Дж.Келлі переконував, що всі люди діють як дослідники, постійно думають, теоретизують, занурюються в творчий процес, прогнозують події. Подібно до того, як учені провадять свої дослідження та шукають істини, кожна людина також здійснює своє дослідження в масштабах власного життєвого досвіду, обдумує свої гіпотези, прагне передбачити та контролювати події свого життя. Хоча зрозуміло, що між діяльністю вченого і життям конкретної людини існує велика різниця, однак спільним є те, що обидва суб'єкти намагаються зменшити невизначеність. Особистість є діяльною в своєму прагненні осмислити реальний світ досвіду, краще уявити собі майбутнє і творити свою долю. Вона формує теорії та гіпотези про себе та інших людей і може триматися своїх поглядів, подібно до багатьох учених, які часом чіпляються за свою теорію, незважаючи на те, що натрапляють на свідчення про її неспроможність. Теорія когнітивізму стала підґрунтям для створення відповідної гілки

психотерапії особистості. Представники когнітивного напрямку вважають, що неправильна поведінка людини викликана перш за все ірраціональними думками. У задачу терапевта входить вивчити мислительні процеси пацієнта і довести до його свідомості ірраціональні моменти його думки. Якщо людина буде більш об'єктивно сприймати події, це призведе до пошуку нових форм поведінки, тобто модифікація думки призведе до модифікації поведінки.

2. Розвиток мислення в онтогенезі (теорія Жана Піаже) Швейцарський психолог Жан Піаже (1896–1980) вивчав закономірності розвитку мислення у дитини і прийшов до висновку, що когнітивний розвиток є результатом послідовних стадій розвитку особистості. Розвиток інтелекту дитини відбувається у постійних пошуках рівноваги між тим, що дитина знає і що прагне зрозуміти. Всі діти проходять ці стадії в однаковій послідовності під впливом таких факторів, як дозрівання нервової системи, накопичення досвіду, розвиток мовлення і виховання. Когнітивний розвиток дитини може блокуватись на певному етапі, якщо один із перерахованих факторів недостатньо представлений. Згідно з теорією Піаже, в розвитку інтелекту людини можна виділити чотири головні періоди: сенсомоторна стадія (від народження до 2 років), доопераційна стадія (від 2 до 7 років), стадія конкретних операцій (від 7 до 11 років) і стадія формальних операцій (від 11 до 15 років). Сенсомоторний інтелект – стадія розвитку інтелекту (від народження до двох років), яка розгортається до періоду інтенсивного опанування мови. На цій стадії досягається координація сприйняття та моторики, дитина взаємодіє з об'єктами, їхніми перцептивними та моторними сигналами, однак не зі знаками, символами, що репрезентують об'єкт. Доопераційне мислення – стадія розвитку інтелекту дитини від двох до семи років, що характеризується формуванням символічної функції, яка забезпечує розрізнення означуваного та означення і є основою розвитку уявлень. На цій стадії розвитку дитина орієнтується тільки на перцептивні співвідношення. Дитяче мислення на цій стадії відзначається егоцентризмом.

Стадія конкретних операцій – форма мислення, що здійснюється на основі логічних операцій, в яких використовуються зовнішні наочні дані. Ця стадія розвитку властива дітям віком від 7–8 до 11–12 років. На цій стадії формується понятійне відображення середовища, дитина опановує прості операції класифікації, формуються поняття числа, часу, руху тощо. На цій стадії операції мислення ще не цілком розвинуті, вони не формалізовані, залежні від конкретного змісту, в різних предметних областях розвиваються нерівномірно, не об'єднані в цілісну систему. Стадія формальних операцій – стадія розвитку інтелекту, характерна для дитини віком від 11–12 до 14–15 років. Це система, надбудована над конкретними операціями. Опанувавши формальні операції, дитина може будувати власні гіпотетико-дедуктивні висновки, які ґрунтуються на самостійному висуванні гіпотез і перевірці їхніх наслідків. Гіпотетичне та абстрактне мислення дозволяє виходити в гіпотетичні світи, досліджувати та встановлювати суттєві закономірності. Розвиток операційного мислення, за теорією Піаже, знаменує завершення інтелектуального розвитку, однак не всі люди досягають стадії формальних операцій. Це властиво лише високорозвинутим в інтелектуальному плані індивідам. Вагомим вкладом у психологію були експерименти Піаже по дослідженню егоцентризму. Так, Піаже ставив дітям прості питання, де потрібно було розглянути ситуацію з точки зору іншої людини. Наприклад, він запитував дитину, скільки у неї братів і, почувши відповідь: «У мене два брати» – задавав дитині наступне питання: «А скільки братів у твого старшого брата?» Як правило, діти не могли правильно відповісти на це питання і відповідали, що у старшого брата лише один брат, забуваючи при цьому себе. Складнішим був наступний експеримент, у якому дітям пропонувався макет з трьома горами, на вершинах яких були розташовані різні предмети – млин, будинок, дерево. Дітям показували декілька фотографій макету і просили вибрати ту з них, на якій усі три гори розташовані так, як їх бачить дитина. Це завдання виконували навіть маленькі, 3–4-річні діти. Після цього, з іншого боку макету ставили ляльку, і експериментатор просив

дитину вибрати ту фотографію, яка відповідає точці зору ляльки. З цим завданням діти вже не могли впоратися, причому, як правило, навіть 6–7-річні діти знову вибирали ту фотографію, яка відображала їх позицію перед макетом, але не позицію ляльки або іншої людини. Ці експерименти дозволили Піаже зробити висновок про те, що дітям дошкільного віку важко стати на чужу точку зору, тобто вони егоцентричні. Головне досягнення Ж.Піаже в тому, що він першим зрозумів, до- сліджував і виявив специфіку та якісну своєрідність дитячого мис- лення, показав, що мислення дитини відрізняється від мислення до- рослої людини. Розроблені ним методи дослідження рівня розвитку інтелекту широко використовуються у сучасній практичній психології.

II. Питання для самоконтролю

- Людина на світ народжується уже людиною. Чи можна це сказати про особистість?
- Запишіть якості, які характеризують людину як особистість.
- Чому поняття —особистість‖ не може бути ототожнене з поняттям —індивідуальність‖?
- Яка структура особистості за К.К.Платоновим, С.Л.Рубінштейном, З.Фройдом? Як впливають зовнішні, фізичні дані людини на формування її особистісних якостей?
- Мотиваційні регулятори життєвого шляху людини.
- Як співвідносяться між собою мотиви та потреби людини? Назвіть види потреб за Карен Хорні.
- Чим відрізняється активність особистості від активності тварини?
- Як слід розуміти вислів: —Зміст інтересів, їх глибина, широта є діагностичним показником ступеня психічного розвитку особистості‖?
- Як співвідносяться між собою особистісні цінності та мотиви?
- Що ви знаєте про сенситивні періоди та їхні коди (числа Фібоначчі)?
- Чи входять до структури особистості будь-які природжені властивості людини? Обґрунтуйте відповідь.

III. Завдання для самостійного опрацювання

Завдання 1

Які з перерахованих характеристик відносяться до людини як до особистості, а які - як до індивіда?

Цілеспрямованість, упертість, вдумливість, висока емоційність, старанність, цілісність, приємний голос, суспільна активність, критичність

розуму, прекрасна дикція, середній ріст, музичність, запальність, моральна вихованість, низька адаптація до темряви, ригідність, працьовитість, погана просторова координація, блакитні очі, гарний слух, ідейна переконаність, уважність, рухливість, чесність, віра, страх, шляхетність, лінощі, стрес, меланхолія, авторитет, мова, темперамент, інстинкти, переконання, знання, задатки, ідеали, вікові особливості почуттів, механічна пам'ять, мислення, мова, музичний слух, гуманність.

Завдання 2

Визначте і обґрунтуйте, в яких випадках поведінка людини є індивідною, а в яких – особистісною?

1. Поворот голови в бік несподіваного різкого звуку.
2. Відповідь на іспиті.
3. Кашель.
4. Відсмикування руки від гарячої праски.
5. Збудження дитини при появі матері.
6. Зажмурювання очей при яскравому освітленні.
7. Бормотання під час сну.
8. Відстоювання власної точки зору.
9. Плач маленької дитини.
10. Мимовільне запам'ятовування подій.
11. Заучування хімічних формул.
12. Стимування сліз.
13. Смоктальні рухи губ немовляти у відповідь на подразнення їх соскою.
14. Розв'язання нецікавої задачі з математики.
15. Виконання небезпечного завдання.
16. Стимування себе під час конфлікту

Завдання 3

Проаналізуйте наведені приклади. Які механізми психологічного захисту проявляються у кожній конкретній ситуації?

1. Молода жінка уникає всяких контактів із чоловіками; під гіпнозом вона розповідає, що в дитинстві зазнавала сексуальної агресії з боку свого дядька-алкоголіка - подія, про яку у свідомому стані вона зовсім не пам'ятає.
2. В одному африканському племені існує легенда, що той, хто почує шум осіннього водоспаду, помре. Жоден представник племені ніколи не чув шуму падаючої води.
3. Молодий чоловік розповідає, що був би щасливий прийти на зустріч, яка б обіцяла йому роботу, але забув про неї.
4. У дитини, якій забороняли гратися своїми екскрементами, розвивається перебільшена охайність.
5. Жінка, що не може мати дітей, стає зразковою патронажною сестрою.
6. Студентові, що із задоволенням «змахлював» би на іспиті, здається, що всі на нього дивляться так, ніби він «шахраював» справді.
7. Агресивний парубок стає «зіркою» регбі або футболу.

8. Маленька дівчинка так сильно «любить» свого молодшого братика, що всі ночі проводить біля нього на той випадок, якщо він раптом «перестане» дихати.

9. Агресивність жінки щодо свого чоловіка виражається в тому, що вона мимоволі ховає його речі.

10. Чоловік переконаний, що йому зраджує дружина, хоча підсвідомо він сам хоче їй зрадити.

11. Людина, вихована владним батьком, стає активістом одного із суспільних рухів протесту.

12. Агресивна людина часто поводить себе занадто чемно або занадто солоденько стосовно інших.

13. Мати надмірно піклується про свою дитину, про яку під час вагітності навіть і думати не хотіла.

14. Жінка не зізнається собі, що не вдоволена своєю роботою.

15. Студент виправдує свій провал на іспиті недоліком часу для відповіді або тим, що питання було на «засипку».

Завдання 4

Нижчезазначені способи осмислення «Я». Прокоментуйте з погляду можливої поведінкової реалізації. Яке з формулювань близьке до вашого власного сприйняття свого «Я», чому?

1. Кожна людина є всесвіт, що з ним народилася й з ним умирає: під кожним надгробним каменем похована ціла всесвітня історія (*Г. Гейне*).

2. Той, хто не поспіває в ногу з іншими, можливо, чує іншого барабанщика. Нехай крокує з тією музикою, що чується йому слабкою й віддаленою (*Торо*).

3. Усі ми жертви... Наші долі визначені космічним жеребом, вітрами зірок і непостійних вихрів, що дмуть із млинів богів (*Г. Дітріх*).

4. Навколишній світ, очевидно, не опановує нами повністю, навіть коли ми виростили, але тільки на дві третини; одна третина нашого «Я» ще не народилася. При кожному ранковому пробудженні ми начебто знову народжуємося (*З. Фройд*).

5. Бог є необмежене Всі, людина є тільки обмеженим проявом Бога. Або краще так: Бог є те необмежене Всі, чого людина усвідомить себе обмеженою частиною. Істинно існує тільки Бог. Людина є прояв його в речовині, часі й просторі. Чим більший прояв Бога в людині (життя) з'єднується із проявом (життями) інших істот, тим більше він існує. З'єднується власне життя з життями інших істот любов'ю... (*Л. Толстой*).

6. Людина - це істота, що бідує в таємниці (тобто з жалом нескінченності в душі) і визнає себе смертною (*М. Мамардашвілі*).

Завдання 5

Прокоментуйте, як і за рахунок чого відбувається розширення або звуження «Я»-концепції. Як із цих позицій ви розглядаєте типове усвідомлення себе та своєї «Я»-концепції?

«Я»-концепція визначається набором ролей, прийнятих даною

особистістю, описує репертуар звичних для неї способів поведінки. Те, що відбувається навколо, здобуває для людини те або інше забарвлення, тільки будучи переломленим через її «Я»-концепцію.

Найкраще це ілюструється хворобливими симптомами відчуження людини від самої себе, коли вона, вимовляючи вголос своє ім'я, не впізнає його звучання, не зв'язує з ним свого буття. Цікаво, що це психологічне утворення має рухливі межі й може трансформуватися: розширюватися або звужуватися. Наприклад, «Я»-концепція матері містить у собі і її дитину. Будь-яка подія інтерпретується нею не тільки з урахуванням наслідків для себе, але й з позицій турботи про дитину. Випадок ще більшого розширення «Я»-концепції стосується явищ національної й класової самосвідомості (*В. Зінченко, Є. Моргунов*).

Завдання 6

Складіть кросворд із 10 слів, використовуючи прізвища науковців, які досліджували структуру особистості, та поняття теми «Психологія особистості»